

монастирського постоялого двору, також були знайдені фрагменти поліхромних кахлів [18, 52]. Як відомо з писемних джерел, на тому місці знаходились «палати полковника Миклашевського», що вражали своєю вишуканістю [19, 9]. Як палац І. Мазепи на Гончарівці, так і палати М. Миклашевського були збудовані у кінці XVII ст. Порівнюючи кахлі та ліпнину кіоту, можна бачити подібність кольорової гами поливи, використаної у їх розписі. Здебільшого полива має жовтий, синій, бірюзовий та коричневий кольори. З великою долею вірогідності можна говорити про те, що кіот на східному фасаді Миколаївської церкви – унікальний збережений зразок українського кахлярства кінця XVII ст. Не виключено, що у кіоті могла знаходитися поліхромна кахляна ікона, яка, на жаль, не збереглася.

Миколаївська церква у місті Глухові є рідкісним зразком храмового будівництва доби гетьманування Івана Мазепи. Унікальність її полягає ще й у тому, що вона протягом кількох століть, переживши кілька пожеж, реконструкцій, запусіння та відбудову, практично зберегла свій автентичний вигляд.

Посилання

1. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. 7. Стародубский, Мглинский, Новозыбковский, Глуховский и Нежинский уезды. – Чернигов, 1873. – 436 с.
2. Цапенко М.П. Архитектура Левобережной Украины XVII–XVIII веков. – М., 1967. – 236 с.
3. Пуцко В.Г. Николаевская церковь в Глухове (1693–1695) // Филевские чтения. Вып. X. – М., 2003. – С. 249–262.
4. Пуцко В.Г. Церковна топографія Глухова XVII–XVIII ст. // Сіверщина в історії України: Зб. наук. пр. – К.: Глухів, 2009. – Вип. 2. — С. 90–96.
5. Вечерський В.В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: виявлення, дослідження, фіксація. – К., 2005. – 586 с.
6. Пуцко В.Г. Память былого. Об одной утраченной церковно-исторической традиции // Глухів і округа. – Глухів, 2008. – Вип. 1. – С. 63–75.
7. Вечерський В.В. Гетьманські столиці України. – К., 2008. – 320 с.
8. Деркач А.Л. Глухів – гетьманська столиця. – К., 2000. – 176 с.
9. Апанович О. Ще одне джерело з історії України XVIII сторіччя. Чернігівський літопис. Неопубліковані сторінки // Наука і культура: щорічник. – К., 1989. – Вип. 23. – С. 213–231.
10. Державний архів Чернігівської області, ф. 54, оп. 1, спр. 3251, арк. 14.
11. Пуцко В.Г. З інвентаря Глухівської церкви середини XIX ст. // Збереження історико-культурних надбань Сіверщини. – Глухів, 2005. – С. 185–187.
12. Коваленко Ю.О. Поховання XVII ст. під Миколаївською церквою у м. Глухові // Збереження історико-культурних надбань Глухівщини. – Глухів, 2003. – С. 27–29.
13. Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича. Ч. II. Изд. Александра Марковича. – М., 1859. – 242 с.
14. Раппопорт П.А. Строительное производство Древней Руси. – СПб., 1994. – 159 с.
15. Мезенцев В.І. Західні, українські та російські прийоми в архітектурі й декорі палацу І. Мазепи в Батурині // Сіверщина в історії України: Зб. наук. пр. – К.–Глухів, 2013. – Вип. 6. – С. 220–234.

16. Колупаєва А. До історії церковно-обрядової кераміки в Україні (XI – поч. XXI ст.) // Народознавчі зошити. – Львів, 2012. – № 3(105). – С. 469–496.

17. Мезенцев В.І. Декор палаців І. Мазепи в Батурині за матеріалами розкопок 2009 р. // Сіверщина в історії України: Зб. наук. пр. – К.–Глухів, 2010. – Вип. 3. – С. 151–163.

18. Коваленко Ю.О. Археологія м. Глухова доби українського козацтва XVII–XVIII ст. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – К., 2008. – Вип. 17 – С. 49–55.

19. Путешествие в святую землю московского священника Иоанна Лукьянова (1710–1711). – М., 1862. – 104 с.

Коваленко Ю.А. Новые открытия в Николаевской церкви г. Глухова

В статье кратко изложена история создания и существования выдающегося сакрального сооружения Гетманщины – Свято-Николаевского храма в городе Глухове. Приводятся результаты последних исследований, сделанных во время реставрационных работ, проводившихся ранее и продолжающихся ныне.

Ключевые слова: сакральная архитектура, элекция, анафема, полихромные изразцы.

Kovalenko Yu. O. New discoveries at St Nicholas Church of Hlukhiv

The article briefly describes the history of creation and existence of an outstanding sacral building of Hetmanate - St Nicholas church in the city Hlukhiv. Results of the last researches made during the restoration works which were carried out earlier and proceeding nowadays are given.

Key words: sacral architecture, election, anathema, polychrome tiles.

06.04.2015 р.

УДК 94(477):728.83 «189/190»

Н.М. Товстоляк

ІНТЕР'ЄРИ САДИБИ КАЧАНІВКА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Статтю присвячено вивченню палацових інтер'єрів садиби Качанівка кінця ХІХ – початку ХХ ст., що належала відомому українському підприємцю та меценату П.І. Харитоненку. За допомогою інвентарних книг проаналізовано оздоблення залів та житлових кімнат палацу, художні смаки власника та його родини.

Ключові слова: палацові інтер'єри, садиба Качанівка, Харитоненко, К.Шольц.

Садиба Качанівка, розташована у Чернігівській області України, з квітня 1897 до лютого 1918 р. належала родині відомого українського підприємця у галузі цукрової промисловості, мецената та громадського діяча Павла Івановича Харитоненка (1853–1914). Харитоненки були власниками численних маєтків на території Харківської та Чернігівської губерній, але до нашого часу в задовільному стані збереглася лише садиба Качанівка. З 1982 р. після організації на території садиби Державного історико-культурного музею-

заповідника «Качанівка» проводилися наукові дослідження історії садиби та самого палацу, значно зріс інтерес до інтер'єрів у зв'язку із підготовкою до проведення реставраційних робіт, але інтер'єри залишилися недостатньо вивченими, не вціліла документація, що була розроблена у 90-ті роки ХХ ст.

До нашого часу інтер'єри качанівського палацу збереглися в задовільному стані, але перебудовами радянського періоду були частково знищені елементи декору і розписи плафонів, зникли меблі, начиння кімнат та залів тощо. Враховуючи те, що нині садиба Качанівка є національним історико-культурним заповідником, наукове вивчення інтер'єрів палацу є особливо актуальним і становить інтерес для реставраційних робіт та туристичного обслуговування відвідувачів. Також це питання є важливим з точки зору вивчення історії українських дворян-підприємців, історико-культурних процесів, що тривали у кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Мета статті – охарактеризувати інтер'єри садиби Качанівка кінця ХІХ – початку ХХ ст. Задля досягнення мети автор ставить перед собою завдання проаналізувати парадні та житлові приміщення, декоративне оздоблення палацу на основі інвентарів садиби, документів про життя П.І. Харитоненка та його родини, фото сучасних інтер'єрів.

Поки ще не знайдено фото інтер'єрів палацу кінця ХІХ – початку ХХ ст., проте у Ніжинському відділі збереження документів Державного архіву Чернігівської області збереглися інвентарні книги садиби того періоду, які фіксують все, що було в кімнатах, залах, службових приміщеннях. Сам палац в інвентарних книгах має назву «качанівський дім», у сучасних публікаціях його називають «качанівським палацем». Наукових досліджень, присвячених суто інтер'єрам качанівського палацу, не виявлено. Основні джерела інформації можна розділити на кілька груп: 1) книги інвентарів Парафіївського маєтку комерції радника П.І. Харитоненка за 1897 [1], 1899 [2], 1900 [3], 1903 [4], 1904 [5], 1905 [6] рр. у Ніжинському відділі збереження документів Державного архіву Чернігівської області; 2) документи ф. 235 – Головна контора цукрових заводів та маєтків поміщика та заводчика П.І. Харитоненка м. Суми Харківської губернії; ф. 32 – Парафіївський маєток поміщика та заводчика П. І. Харитоненка с. Парафіївка Чернігівської губернії у Державному архіві Сумської області [8; 9; 10]; 3) спогади та листи художників М.В. Нестерова [12; 13], К.П. Петрова-Водкіна [14], скульптора С.Т. Коненкова [11]; 4) література про життя та діяльність П.І. Харитоненка [15]. Усі дати подано за старим стилем.

Парафіївський маєток, до якого входила садиба Качанівка, був придбаний П.І. Харитоненком наприкінці квітня 1897 р. Купчі документи

датовані 29 квітня, а двома тижнями раніше, 13 квітня, Павло Іванович за свої заслуги у галузі вітчизняної промисловості та торгівлі отримав звання комерції радника. Він на той час вже був відомою та багатою людиною, заслуги якого перед державою були відзначені срібною та золотою медалями «За старанність» (1876, 1879 рр.), орденами Св. Станіслава 3 ст. (1883 р.), Св. Анни 3 ст. (1886 р.), Св. Станіслава 2 ст. (1889 р.), Св. Анни 2 ст. (1892 р.), Св. Володимира 4 ст. (1895 р.), Св. Володимира 3 ст. (1898 р.), срібною медаллю в пам'ять царствування імператора Олександра III та коронування імператора Миколи II [10, арк. 2–2 зв.]. Харитоненко був почесним членом імператорських товариств, численних благодійних організацій та установ, членом Англійського клубу у Москві.

На той час вже готувалися документи для надання П.І. Харитоненку, його дружині Вірі Андріївні (народилася 29 жовтня 1859 р.), сину Івану Павловичу (народився 12 листопада 1893 р.), дочкам Олені Павлівні (народилася 3 березня 1879 р.) та Наталії Павлівні (народилася 13 жовтня 1880 р.) спадкового російського дворянства. Це сталося у квітні 1899 р. Такий швидкий зріст кар'єри підприємця та благодійника був результатом багаторічної самовідданої праці Павла Івановича та його батька, Івана Герасимовича, на свою користь та благо суспільства. Великі статки та становище у суспільстві, глибокий інтерес до культури та мистецтва дозволили нащадку казенного селянина створити навколо себе культурне середовище, що відповідало найбільш вибагливим вимогам тогочасного життя.

Свої маєтки, серед яких була широко відома Качанівка, Павло Іванович облаштував за останніми здобутками техніки, розкішшю, для оформлення архітектурних споруд та їх інтер'єрів запрошував талановитих архітекторів, художників, скульпторів, декораторів, серед яких було багато талановитих молодих митців. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Харитоненки вклали великі гроші в будівництво родинної резиденції на Софійській набережній в Москві, в садибі Наталіївка в Харківській губернії та інших. Так, лише на ремонті та будівництві в харківських маєтках П.І. Харитоненка у 1901–1902 рр. було заплановано 84300 руб. [9, арк. 14–зв.]. Середній обсяг накладних витрат лише по Парафіївському маєтку за 1898–1912 рр. складав 173887 руб. – 12 % від суми всіх накладних витрат по 10 садибам П.І. Харитоненка [8, арк. 19 зв.].

Основний обсяг реконструкції садиби Качанівка припадає на 1897–1900 рр. Роботами в маєтку керував відомий архітектор Карл Густавич Шольц (1837–1907). Задля успішного їх виконання у правому флігелі палацового комплексу було влаштовано апартаменти архітектора та його робочий кабінет,

кімнати для роботи його помічників. Карл Густавич, німець за походженням, розпочав свою архітектурну практику наприкінці 60-х рр. XIX ст. разом з Іполитом Монігетті в маєтку князя Баратинського в Курській губернії. Розповідають, що там К. Шольц відкрив власну фабрику токарних та дерев'яних виробів для об'єктів, над якими працював, у тому числі виробляв елементи декору, меблі, вікна та двері. У Качанівці за дорученням власника архітектор К. Шольц капітально перебудував палац у традиціях неокласицизму, зокрема побудував більший за старий у діаметрі купол, бокові флігелі замість двоповерхових – одноповерхові, замінив внутрішню та зовнішню тинькування, дверні та віконні блоки, систему опалення, підлогу (паркет та метлаську плитку), до житлових кімнат першого і другого поверхів провів гарячу та холодну воду, каналізацію, зробив електроосвітлення й телефонізацію кімнат тощо. П.І. Харитоненко виплачував архітектору за добросовісну роботу значні гонорари (лише у 1903 р. він отримав 112259 руб.) [4, арк. 32].

Особливістю організації інтер'єрів качанівського палацу було те, що на першому та другому поверхах не було розподілу на парадну та господарську зони. К. Шольц зберіг стару систему розташування приміщень, але врахував, що для нових власників необхідно оформити окремі житлові зони відповідно до їх віку, смаків, способу життя (для П.І. Харитоненка з дружиною та маленьким сином, подружжя Олівів, подружжя Стенбоків).

З весни 1897 р. у садибі розпочалися капітальні роботи. Було завезено 4 локомотиви [1, арк. 49–зв.], будівельні матеріали [7, арк. 9–11], викопано колодязь, проведено телефонну лінію, зроблено необхідний ремонт початкового училища та господарських споруд, але речі попереднього власника В.В. Тарновського остаточно вивезли у вересні. Інвентарі садиби донесли до нас імена людей, що поставляли матеріали та виконували роботи у 1898–1900 рр.: Політов – поставки бемського скла; Кутирін – мармурові каміни, штучний мармур; Шмідт – меблі та драпірувальні роботи; Поль та брати Ігнатсьви – баяси, поручі, решітки; Мольденгауер – дзеркала, глазурована цегла для камінів; Кос і Дюр – метласька плитка [3, арк. 32–зв.], брати Красавіни – труби; Дорожкін – водогін; Грищенко та Овсянников – пічники [2, арк. 48–49]; Устьяновський та Бернацький – абісінський колодязь, Сан-Галлі – раковини, очаги, вироби з чавуну, Лапін – скульптурні роботи; Жирнов – паркет [2, арк. 45–49; 4, арк. 34–зв.] та багато інших.

Роботи з оформлення інтер'єрів качанівського палацу розпочалися у 1898 р. Серед майстрів були вже відомі фахівці. Над розписами стель працював популярний московський художник-оформлювач Август Августович Томашко, автор численних інтер'єрів у домах багатих московських купців,

за що його прозвали «кімнатним декоратором». Для своєчасного виконання замовлень він наймав талановитих молодих художників та нещадно їх експлуатував, виплачуючи мізерні гроші. Про це згадував художник М.В. Нестеров, який й сам так працював у А. Томашка у зимовий період 1885–1886 рр., а також восени 1888 р. [12, 83–84]. У садибі Качанівка художник А.А. Томашко працював із помічниками, але роботу свою виконував відповідально, до того ж П.І. Харитоненко надав йому вигідне замовлення для свого дому на Софійській набережній у Москві, виплачуючи солідні гонорари.

Архітектором К. Шольцем, художниками, скульпторами та майстрами використовувались старі та нові прийоми оформлення при оздобленні інтер'єрів качанівського палацу. У цілому їх можна визначити як інтер'єри резиденції багатих дворян-підприємців кінця XIX – початку XX ст. У них мала місце стильова різноманітність, оскільки власники замовляли їх фахівцям, включаючи розташування меблів, предметів художньо-побутового оздоблення. Характерною рисою того періоду була надмірна насиченість приміщень меблями та предметами кімнатного декору. К. Шольцу необхідно було поєднати нові модні меблеві гарнітури, дзеркала, предмети декоративно-прикладного призначення з колекціями творів мистецтва й антикваріату власника маєтку та його родини, дорогими для них особистими речами, урахувати особливості та бажання кожного з них. У цілому інтер'єри качанівського палацу відповідають поширеному у той час стилю модерн. Поряд із дорогими меблями з червоного дерева, популярними з початку XIX ст., можна було побачити рідкісні меблі з лимонного та чорного дерева, зеленого дуба, карельської берези, звичайного дуба та берези, ясеня (для прислуги). Великі та малі кімнати були буквально перенасичені меблями фабричного та ручного виробництва: столи та столики, дивани, стільці, крісла, шафи, буфети, ліжка тощо. У палаці було чимало дзеркал (великих та малих). Для оформлення інтер'єрів широко використовували натуральний та штучний мармур, вироби з порцеляни, фаянсу, художні та побутові предмети з кольорового скла, металу (бронза, цинк, мідь, чавун).

Важливим елементом інтер'єрів стали нові освітлювальні прибори різних систем, форм, конфігурацій, типів абажурів, плафонів тощо. Двері були оформлені порталами, вікна і двері мали так звані «драпрі» – драпірування з тонких і цупких тканин; підлогу багатьох приміщень задрапірували доріжками й килимами. Необхідно звернути увагу на те, що в той час все, що було в кімнатах, при відсутності господарів (взимку та ін.), закривалося спеціальними парусиновими чохлами. Таким чином усі речі залишалися в палаці, а не вивозилися, як це робилося у небагатих дворян, яким не вистачало

коштів на меблі та інші ужитково-побутові речі.

За допомогою інвентарів садиби Качанівка можемо зробити опис інтер'єрів основних залів та житлових кімнат палацу. П.І. Харитоненко відбудовував Парафіївський маєток як посаг для своєї доньки Олени Павлівни, яка 29 січня 1897 р. стала княгинею Урусовою. В качанівському палаці було влаштовано кілька житлових апартаментів: на першому поверсі – кімнати Павла Івановича, його сина Івана та дружини Віри Андріївни, кімнати його молодшої дочки Наталії Павлівни, яка 30 квітня 1899 р. стала графинею Стенбок. На другому поверсі знаходились парадні зали та житлові кімнати молодого подружжя Урусових як майбутніх власників садиби. Інші кімнати були призначені для гостей та прислуги.

Парадний вхід до палацу йшов з парадного двору. Для оформлення парадного вестибюлю архітектор К. Шольц запропонував рожевий штучний мармур у поєднанні з темними дерев'яними панелями сходів та нижньої частини стіни. Він у цілому нагадує парадний вестибюль свого московського палацу, але не такий розкішний. З першого поверху вестибюлю відчувалося, що власники садиби – надзвичайно багаті люди. Цю атмосферу створювали гарнітур із червоного дерева із золоченими прикрасами – диван з подушками, крісла, стіл, два великих дзеркала з піддзеркальними столиками та різьбленими золоченими прикрасами, великий годинник на стіні, кошик для парасольок та палок, ящик для листів, китайський «там-там» (гонг). Обидва марши сходів на другій поверх були заслані килимовою доріжкою, яка закріплюлася до сходінок 35 залізними золоченими прутами. Нижній поручень сходів був прикрашений різьбленою стилізованою фігуркою вогняної саламандри, яка прикрашала сходи й символічно захищала оселю від пожежі та інших негараздів. П.І. Харитоненко застрахував качанівський палац у страховому товаристві «Саламандра». У оселях застрахованих осіб на стінах або дверях кріпилися таблички із зображенням саламандри та гаслом «Горю, але не згораю».

З парадного вестибюлю праворуч та ліворуч починалися анфілади житлових кімнат. Праворуч були кімнати П.І. Харитоненка, його дружини та маленького сина Івана. Найближчою була кімната-приймальня. Тут стояв меблевий дубовий гарнітур: наборний стіл, різьблений диван, крісла, стільці, велика та мала шафи, шифоньєрки, нікельоване ліжко, дитячі меблі. Для оббивки було використано оксамит, плюш, батист. У кімнаті знаходився умивальник із мармуровими дошками [6, арк. 32].

Кабінет Павла Івановича розташовувався у кімнаті з італійським вікном, задрапірованим зеленим шовком, білими гардинами з підхватами. Приміщення освітлювалося люстрою на десять ламп з плафонами у формі тюльпанів.

Меблевий американського червоного дерева гарнітур складався з бюро, бібліотечної шафи, дивану, дивану турецького, оббитого килимами з підлокітниками та валиками, столиків з набірними поверхнями, крісел, оббитих килимами, етажерки з картиною під склом, різьбленого крісла, м'яких крісел, оббитих килимами, маленької шафки з малюнком царя Феодора. Кабінет прикрашали два великих дзеркала, шість картин під склом у чорних багетових рамах, дві невеликі картини, дороги вази для квітів. На столі знаходилися синя чорнильниця, телефонний апарат, попільниця у формі виноградної лози [6, арк. 33–34 зв.].

Поряд із кабінетом знаходилася убиральня Павла Івановича, яка мала все необхідне: червоного дерева туалетний стіл, дві електричні бронзові столові лампи з абажурами, великий гардероб із дзеркальними дверцятами. Кімнату прикрашала мармурова жіноча скульптура. Спальня Павла Івановича була обставлена меблями червоного дерева з бронзою. Затишок створювали круглий стіл, комод, чотири оббитих зеленим шовком крісла, шість стільців, двоспальне ліжко, кушетка, гардероб, диван, трюмо, велике дзеркало. Все було витримано у зеленому кольорі. Умивальник був зроблений з червоного дерева з дошкою білого мармуру. У кімнаті знаходилось багато дрібних предметів розкоші, стіни прикрашали вісім картин під склом у чорних багетових рамах [6, арк. 35 зв.]. Поряд зі спальнею розташовувалась ванна кімната, обладнання для якої (металева ванна з емаллю жовтого кольору, крани для пуску гарячої та холодної води, дерев'яна вішалка та ін.) було завезено із-за кордону. Вікна кімнат виходили на Майорський став, квітники та мармурові вази перед парковим фасадом палацу, човнову пристань, прикрашену левами. Розпис стелі у кімнатах не зберігся (можливо він був). Неподальк від кімнат Павла Івановича знаходились касова кімната, кімнати прислуги. Все було влаштовано для зручності власника, який багато працював.

Поряд із кімнатами Харитоненка знаходились кімнати його дружини Віри Андріївни, де стояли меблі з горіхового дерева з різьбою та позолотою. У кімнаті була різна з позолотою та дзеркальним склом ширма, яка складалася з трьох частин. Слід зазначити, що майже усі житлові кімнати мали дороги та красиві ширми, які не лише прикрашали кімнати, але й захищали мешканців палацу від протягу, вечірньої прохолоди зі ставка та у холодну пору року.

Ліворуч від парадного вестибюлю були улаштовані кімнати Наталії Павлівни та її чоловіка графа Стенбока. У кімнатах Наталії стояли дорогі меблі зеленого дуба, над пічкою знаходилось дзеркало; у кімнаті, оформленій у зелених тонах, стояв письмовий стіл, критий кольоровим сукном.

На стінах висіли картини у чорних багетових рамах. Наталія мала окрему убиральню, обставлену меблями зеленого дубу.

Поряд з її кімнатами розташовувалась спальня чоловіка – графа Петра Михайловича Стенбока, військової людини, що належала до старого знатного прибалтійського роду. Кімнату оздоблювали дорогі меблі червоного та горіхового дерева, ширми, дзеркала. Особливо цінними були картини, одна з яких належала пензлю Рафаеля [6, арк. 23 зв.]. Убиральня графа була багато обставлена, а у кімнаті з італійським вікном, дорогими меблями з червоного й горіхового дерева знаходився камін. Наталія та Петро користувалися телефонами у своїх покоях.

Велика більярдна кімната, вхід до якої йшов з вестибюлю, була обставлена горіховими меблями. Вона слугувала для відпочинку та спілкування значної кількості людей. Відповідно до інвентарів, тут стояли горіховий більярд і все необхідне до гри, кутовий великий диван, різноманітні столики (у т. ч. ломберні), два турецьких дивана, старовинний гардероб, великі зручні крісла, настільні красиві електричні лампи. Але неповторність інтер'єру більярдної надавали колекції князя М.О. Урусова та його зброя: лицарські речі, індійська колекція зброї (шаблі, мечі, палаші), черепи тощо. В інвентарних описах записано так звану «єгипетську колекцію», до якої входили шабля, щит та піхви зі шкіри крокодила, шкіряна сумка, кинджали, пістолети з крокодилової голови, стріли, обтягнуті шкірою змії, стріли з очеретяними ручками, лук для стріл, спис, сокира-молоток, серп з держакком, обтягнутим крокодилячою шкірою, чучело великого крокодила та інші предмети.

Колекція князівських рушниць складалася зі зброї для полювання, старих рушниць та холодної зброї. В ній знаходились старовинна рушниця, кавказька кременева рушниця та старий пістолет (приписані до «індійської колекції»), довга шпага, три двоствольних рушниці, одноствольна рушниця, англійський револьвер, ракетниця. Чоловіки родин Харитоненків та Урусових полюбили полювання. Відомо, що до них восени приїздило 40–50 осіб для полювання на пернату дичину, лисиць та зайців [15, 119]. Подібні полювання проходили і в Качанівці. У більярдній стояли численні чучела птахів та інших тварин (орел із зайцем, кондор, дрохва, тетерева, пугачі, глухарі, тетеруки, ящірки [6, арк. 30–31 зв.]. Персидські та турецькі килими, драпрі на дверях та вікнах, камін доповнювали інтер'єр більярдної кімнати, яка була не лише центром спілкування людей, але й затишним куточком палацу.

З парадного вестибюлю по сходах можна було піднятися на другий поверх. Другий поверху вестибюлю також слугував своєрідною приймальнею. Її стелю архітектор прикрасив

красивим розписним плафоном з ліпниною, двері до центральної зали мали портал, інші двері вели до житлових покоїв княгині та князя Урусових і на балкон палацу з чудовим краєвидом на парадний двір, алею та церкву. Двері та вікна прикрашали драпрі блакитного атласу, штори – білого сатину з тороками. Велике дзеркало з різьбленим піддзеркальним столом червоного дерева з висувними ящиками з золоченими прикрасами зустрічало людину, яка піднімалася сходами. Меблевий гарнітур з червоного дерева складався з круглого столу, банкетки, дивану, шести затишних крісел, комоду, тумб для квітів. На підлозі стояли старовинний годинник у високому дерев'яному футлярі, дві великі сербські вази [6, арк. 45].

Красиві двері оформляли вхід до центральної зали палацу (під куполом). За часи Тарновських вона мала назву «лицарська», за Харитоненків – просто зала, але архітектор К. Шольц залишив її призначення як урочистої парадної зали. Плафон її стелі художник А. Томашко розписав у лицарському стилі. На ньому були зображені лицарські обладунки, лицарська зброя та інші елементи, рослинний орнамент. Плафон зберігався у такому вигляді до середини 80-х рр. ХХ ст., але під час реставраційних робіт був демонтований. Наразі його доля невідома, залишилися лише фото та креслення. Велич плафону та зали підкреслює збережений до нашого часу красивий фриз, який складається з ліпного орнаменту та рослинного поясу з парними амурами. Семантика зали свідчить про досягнення Харитоненків, так би мовити стереже їх сімейну оселю. Відомостей про колір стін не знайшлося, вірогідно, це було клейове фарбування.

Певну роль в інтер'єрі зали відігравали вікна, у центрі якої знаходились двері на балкон з чудовим видом на парк, Майорський став, протилежний бере ставу з парком. На вікнах були драпрі блакитного муару, сині шовкові штори з торокою, двірні білі шовкові штори. Порівняно з іншими приміщеннями зала не мала багато меблів, але вони були презентабельними та дорогими, виготовленими з карельської берези з визолоченими прикрасами: два кутових дивана, оббитих блакитним муаром, з чотирма подушками, прямий диван, круглий столик, чотирнадцять порт-амбросів, вісім крісел та тридцять сім стільців [6, арк. 46–47]. Особливу роль відігравали два великих дзеркала з піддзеркальними столиками з мармуровими дошками. Вони надавали додаткове освітлення, збільшували площу, підкреслювали урочистість інтер'єру. Залу освітлювали дві великих бронзових люстри на ланцюгах по сімнадцять ламп кожна. Значне місце займав концертний рояль з нотами. Доповнювали картину дві скульптури – грації з білого мармуру на колонах кольорового мармуру. Дорогий паркет був декорований сірою вовняною доріжкою, яка

дозволяла оцінити паркет.

Із зали ліворуч та праворуч розходилися анфілади парадних приміщень уздовж всього другого поверху. Ліворуч розташовувалося приміщення, що за Тарновських мало назву «парадна їдальня». Її до нашого часу вона залишається однією із самих красивих та урочистих кімнат. Це велика зала, поділена за кесонами стелі та колонами на чотири частини: три по вісі анфілади та одну – вліво від центральної частини їдальні (колишня сцена за часи Г.С. Тарновського). Стеля в кесонах має розписні плафони. У наш час вони відреставровані. Їх композиція проста, але має прихований зміст: рослини, сосуди, зірки та сонце, що відповідає масонській символіці. У центрі кожного плафону за часи Харитоненків знаходилися бронзові кришталеві електричні люстри на ланцюгах – велика центральна та три малих. Урочистість їдальні надавало 6 колон із коринфського рожевого штучного мармуру по дві біля кутів театральної ніші. Кут стіни між ними був оформлений подвійними пілястрами рожевого штучного мармуру. Навпроти цих композицій зі штучного мармуру, підкреслюючи красиве італійське вікно, праворуч та ліворуч його К. Шольц спроектував аналогічні пари: колону та пілястру рожевого штучного мармуру. Фриз їдальні прикрашений сухариками, під якими – пояс із зображенням пар грифонів, що тримають у лапах лаврові вінки.

Їдальня вирішена у зелених відтінках із застосуванням зеленого шовку драпрі, зелених та білих мереживних штор, оббивки стільців зеленого сап'яну. Доповнював інтер'єр дорогий меблевий гарнітур червоного дерева з визолоченими прикрасами. До його складу входили обідній розсувний стіл на двадцять чотири особи, круглий стіл для закусок, стіл для десерту, шафа о сімнадцяти відділеннях зверху та знизу, тумба для паперів. Їдальню прикрашали статуя Наполеона на мармуровому п'єдесталі, картини на мисливську тематику, чотирнадцять порт-амбросів та чотири канделябри [6, арк. 47 зв.–48]. Крім двох різьблених золочених дверей анфілади в їдальні було улаштовано три додаткових двері: до буфетної кімнати, до коридору буфетної, де була ніша для розпалювання самовару, і до площадки службових сходів на першій поверх, які не були помітними, але вкрай необхідними для обслуговування під час обіду великої кількості людей. Відомий російський скульптор Сергій Тимофійович Коненков у своїх спогадах «Мій вік» згадував про розкішні прийоми, які влаштовував для гостей у своїх маєтках П.І. Харитоненко. До столу запрошувалося до 50–100 осіб; о 12 годині після дзвоника гості у парадних смокінгах та сукнях збиралися у парадній їдальні; перед обідом подавали різноманітні закуски

та напої. Для них були окремі столики з горілкою на льоду, у срібних чашах подавали чорну зернисту ікру. Після того розпочинався обід – з українськими та європейськими стравами [11, 190–191].

За парадною їдальнею у кутовій частині будівлі знаходилось приміщення бібліотеки, з якого можна було вийти на кутовий балкон палацу з чудовими видами на став, парк та т. з. «власний садочок», утворений півовалом прилеглих до палацу лип, з мармуровими скульптурами та вазонами, чудовими квітами, які так любила Олена Павлівна. К. Шольц оформив стелю бібліотеки в замкових традиціях: кесонна стеля виконана з темного дерева, уздовж стін – велика дубова бібліотечна шафа під чорне дерево для книг, два затишних читальних дубових крісла, оббитих сап'яном із плюшевими головними подушками, шість стільців та два бібліотечних стола під чорне дерево, великий довгий дубовий бібліотечний стіл. На столі з часів Тарновських залишився бюст Т.Г. Шевченка. Підлога бібліотеки була задрапірована великим червоним килимом. Інвентарі називають таган та приладдя до каміну. Він надавав бібліотеці затишок, концентрував увагу на читанні. Людина одночасно відпочивала і набувала знання.

Ліворуч від бібліотеки коридор вів до невеликої, але легендарної кімнати з еркером. З 30-х рр. XIX ст. вона мала назву «чайна кімната», «кімната-ліхтарик». В ній влітку кілька років жив та працював талановитий пейзажист В.І. Штернберг, тому її почали називати «кімнатою Штернберга». Харитоненки залишили її призначення, і в інвентарях вона називається «чайною кімнатою». Архітектор К. Шольц перебудував зимовий сад, вхід до якого вів з кімнати Штернберга, зробив з нього одноповерховий флігель з житловими кімнатами. Двері було закладено, тому зараз не можна сказати, чи залишив він чотири колони, які ми бачимо на картині О. Волоскова «За чайним столом в Качанівці» (1851 р.). Ті, що ми можемо побачити зараз, відтворені українськими реставраторами у кінці XX ст. Не зберігся розпис стелі того часу.

Отже, за Харитоненків чайна кімната представляла собою красиве приміщення з каміном, прикрашеним порцеляновими кахлями заводу Міклашевського, еркером з кольоровим склом. Еркер, як ліхтарик, освітлював «власний садочок» в темний період доби, прикрашав ззовні палац. Еркер мав плюшеві драпрі, білі гардини. Меблевий гарнітур чайної кімнати був зроблений з рідкісного та дуже дорогого чорного дерева з мармуровими та бронзовими прикрасами. До складу гарнітура входили стіл в італійському стилі, ще один стіл, вісім стільців, два крісла, шафа, консоль [6, арк. 48–48 зв.]. Традиційно над каміном улаштовувалось старовинне дзеркало. Кімнату прикрашало дзеркало з піддзеркальним столом чорного дерева

з мармуровими прикрасами. З чайної кімнати можна було вийти на службові сходи, які вели на перший поверх та на горище, а далі – на оглядовий майданчик у куполі палацу.

Розглянемо анфіладу ліворуч центральної зали качанівського палацу. Поряд із нею знаходилась мала вітальня. До нашого часу зберігся мармуровий камін та ліпнина фризу стін. Інвентарі свідчать про те, що вона була перенасичена меблями та творами мистецтва, справляла яскраве враження: на вікнах – білий драпі з позолотою та квітами, білі шовкові штори, дзеркало з портретом жінки та гірляндами над каміном, бронзові часи з мармуровою підставкою з купідонами та кочетом зверху, позолочена консоль з мармуровою дошкою до другого дзеркала, позолочений стіл зі скляною стільницею, великий позолочений диван, критий французьким гобеленом, малий диван, оббитий білим шовком, малі та середні крісла, стільці, столики, комод із бронзою та інкрустацією, лампи, вази, кухлі. Інвентар називає двадцять три різних подушки. На стінах було розвішано двадцять п'ять цінних картин, понад десять фото Павла Івановича Харитоненка [6, арк. 51–51 зв.], портрет генерала О. Куропаткіна, під командуванням якого служив князь М.О. Урусов. Крім названого у вітальні стояли невеликі скульптури, у тому числі Марії Антуанетти та Людовіка XVI, у стилі часу якого був зроблений камін. Вітальню освітлювала бронзова кришталева люстра на вісім ламп, паркетна підлога була задрапірована білим з квітами килимом на всю кімнату.

За малою вітальню розташовувалась велика вітальня, в якій відчувалися інтереси та смаки подружжя Урусових. Вона була яскраво та пишно обставлена. До нашого часу не зберігся декор стелі, але відомо з інвентарів, що підлога була задрапірована кольоровим у квітах килимом на всю кімнату, стіни обтягнуті темно-малиновим штофом. Італійське вікно драпірувалось синіми шовковими шторами. На одній із стін знаходився великий гобелен на єгипетські мотиви. Інвентар називає дві великих картини італійських художників XVI ст. У вітальні стояло небагато меблів, але були антикварні: два столи, криті зеленою шкірою з бронзою; два дивани, оббитих шовком з оксамитовими квітами, крісла, шафа з бронзою, склом та верхньою мармуровою дошкою, численні порцелянові фігурки у шафі, канделябри з квітами та дельфінами о дев'яти свічках, футляри, вази, коробка білого мармуру з квітами тощо. Особливе місце посідали два зелені визолочені графини в срібних футлярах з монограмою «М.У.» і короною з надписом «29 січня 1897 р.» (датою весілля подружжя Урусових), антикварна колекція холодної зброї князя Урусова. Крім того вітальню доповнювали скульптура (чотири дитини на підставці з білого мармуру) і

японська ширма з птахами. У центрі стелі вітальні знаходилась бронзова електрична люстра о тридцяти лампах [6, арк. 53 зв. – 56].

З великої вітальні двері вели до кабінету князя М.О. Урусова. Кабінет був розташований у кімнаті, в якій за часи попереднього власника В.В. Тарновського знаходився його знаменитий музей українських старожитностей. Італійське вікно кабінету, задрапіроване гобеленом та шовковими синіми шторами, виходило на парадний двір палацу. Стіни кабінету були обтягнуті штофом, меблів (більше з горіхового дерева) було багато, серед них до антикварних належали кутовий диван, дивани, крісла, столи, столики, крісла, напівкрісла, шафи, у тому числі різьблена шафа роботи місцевих майстрів. Письмовий стіл князя також був з горіхового дерева, різьблений, критий шкірою, на тумбах, канцелярські приладдя виконані з дорогоцінних матеріалів. У кабінеті знаходилися телефон, електрична кнопка дзвінка для виклику прислуги, камін. На стінах висіло сім великих цінних картин, портрет самого князя, портрет його дружини, її фото під склом. В інвентарях названо мідний бюст Наполеона, статую «Старий з мечем» з горіхової деревини, старовинне дзеркало, настільні лампи [6, арк. 57–58 зв.].

За кабінетом М.О. Урусова йшла його убиральня. Крім ікон, що містилися у кожному приміщенні палацу, тут була маленька ікона Феодосія Углицького. Кімната, вирішена в зелених кольорах, була обставлена відповідними меблями, але їх було забагато: шафи, гардероб, диван, крісла, стільці, кушетка, вішалка для рушників, кутовий умивальник. Стіни прикрашали три картини під склом, підлогу драпірував великий на всю кімнату килим.

Поряд з кімнатами князя знаходились покої його дружини Олени Павлівни. Найбільше вона любила останню кімнату північної анфілади другого поверху з виходом на кутовий балкон або терасу. Звідси відкривалися види на Майорський став, парк, альтанку Глинки, оранжерею, прилеглу до північної частини палацу територію, прикрашену парковими вазами, рослинами. В цій кімнаті був кабінет княгині. Невідомо, якою була стеля, зберігся лише фриз із рослинним та геометричним орнаментом. Приміщення мало дві колони доричного ордеру, що умовно поділяли його на дві нерівні частини, утворюючи у меншій нішу. Поряд із ними залишилися дві білі керамічні стінки печей. Вони чудово декоровані жіночими скульптурами, рослинними гірляндами, геометричним орнаментом. Паркет підлоги був застелений великим килимом. Інтер'єр доповнювали італійські та голландські пейзажі XVII–XVIII ст., старовинне дзеркало. Більшість меблів була зроблена з червоного та горіхового дерева: крісла, столики, диван, тумбочка, плетені диван та крісло, які в теплу пору року виносили

на терасу, етажерка. Письмовий стіл княгині мав зверху ящик, оброблений сріблом. У кімнаті стояли дорогі вази, фігурки із різних матеріалів, старовинні часи на підлозі, люстра, електричні настільні лампи, ширма червоного дерева з картиною.

Убиральня княгині була обставлена меблями із червоного та рідкісного дорогого лимонного дерева, що видихало особливий аромат, підлога – декорована кольоровим килимом. Олена Павлівна була красивою дамою, яка ретельно стежила за собою. У кімнаті стояв гарнітур лимонного дерева: дзеркало з трьох частин (трельяж) з електричною рамкою на золоченому кронштейні, туалетний стіл із дзеркалом та двома бронзовими електричними лампами, кутова шафа. Були у кімнаті імпортна ванна з душем, умивальник з гарячою та холодною водою.

Спальня княгині мала велике дзеркало на всю стіну кімнати, дзеркало на каміні, дзеркало в золоченій рамі з купідонами. Килимом слугувала декорована підлога. У кімнаті знаходилось багато меблів, особливо цінним серед яких був гарнітур лимонного дерева: дамський письмовий стіл, робочий столик, круглий столик, полірована шафа, два ліжка, тумбочка, підставки для квітів, крісла, комод та інші. Були в кімнаті й меблі червоного дерева, на стінах – дві картини. Особливе місце посідали кіот лимонного дерева, в якому інвентар називає сім ікон Божої Матері в окладах із дорогоцінними каміннями, дві ікони Спасителя з дорогоцінними срібними китицями, п'ять малих ікон, складна ікона Божої Матері, дорогоцінна лампада [6, арк. 92–94]. Відомо, що Харитоненки були глибоко віруючими людьми, мали третю в Російській імперії за цінністю колекцію православних ікон, надавали великі кошти на будівництво та реставрацію церков. Поряд з покоями подружжя Урусових було влаштовано дитячу кімнату з меблями, але дітей у них не було, що можливо і стало однією з причин їх розлучення у 1909 р.

Слідкували за порядком в численних приміщеннях палацу економка Мавра Андріївна Грищенко (з селян, 52 роки) та кастелянша Марія Данилівна Халтурина (з селян, лютеранка, зі Швейцарії, 44 роки) [5, арк. 7 зв.–8]. Вони утримували качанівський палац у зразковому стані. Художник К.С. Петров-Водкін відвідав Качанівку на запрошення подружжя Олівів у 1915 р. вже після смерті П.І. Харитоненка. Садиба вразила його своєю розкішшю, особливо «замок у 76 кімнат, переповнений рідкісними меблями та творами мистецтва...» [14, 182].

Інтер'єри качанівського палацу представляють значний дослідницький інтерес. Після другого шлюбу Олени Павлівни, а пізніше – після смерті її батька, Павла Івановича Харитоненка, внутрішньо

вони змінювалися, але капітально – лише у кінці XIX – на початку XX ст. У оформленні інтер'єрів брали участь провідні талановиті митці, майстри, що працювали у формах стилю модерн, українські та закордонні підприємства і фірми, що використовували різноманітні матеріали та новітні технології. Качанівська садиба ще раз підтвердила своє звання визначного українського культурного центру, вивчення історії якого має бути продовжено. Наукове дослідження інтер'єрів має велике значення для подальших реставраційних робіт, музеєфікації приміщень качанівського палацу, використання його як об'єкта туристичного показу. Інтер'єри – одна з важливих складових скарбниці української культури, що надихає на створення нових пам'яток, а наукові праці з цієї проблеми дозволяють ліквідувати «білі плями» нашої історії.

Посилання

1. Відділ збереження документів Державного архіву Чернігівської області у Ніжині (НВ ДАЧО), ф. 1342, оп. 1, спр. 2.
2. НВ ДАЧО, ф. 1342, оп. 1, спр. 3.
3. НВ ДАЧО, ф. 1342, оп. 1, спр. 4.
4. НВ ДАЧО, ф. 1342, оп. 1, спр. 7.
5. НВ ДАЧО, ф. 1342, оп. 1, спр. 12.
6. НВ ДАЧО, ф. 1342, оп. 1, спр. 9.
7. Державний архів Сумської області (ДАСО), ф. 32, оп. 1, спр. 2.
8. ДАСО, ф. 235, оп. 1, спр. 59.
9. ДАСО, ф. 235, оп. 1, спр. 71.
10. ДАСО, ф. Р-2362, оп. 1, спр. 4.
11. Коненков С.Т. Мой век: Воспоминания / С.Т. Коненков. – М.: Политиздат, 1988. – 383 с.
12. Нестеров М.В. Воспоминания / М.В. Нестеров. – М.: Советский художник, 1985. – 432 с.
13. Нестеров М.В. Письма. Избранное / М.В. Нестеров. – Л.: Искусство, 1988. – 506 с.
14. Петров-Водкин К.С. Письма. Статьи. Выступления. Документы / К.П. Петров-Водкин. – М.: Советский художник, 1991. – 384 с.
15. Шудрик І.О. Династія Харитоненків / І.О. Шудрик, Л.А. Даниленко. – Суми: Вид.-во «Слобожанщина», 2003 – 192 с.

Товстоляк Н.Н. Интер'єри усадиби Качанівка кінця XIX – початку XX в.

Стаття посвячена вивченню дворцових інтер'єрів усадиби Качанівка кінця XIX – початку XX в., належачої відомому українському підприємцю та меценату П.І. Харитоненку. С допомогою інвентарних книг проаналізовано убранство залів та житлових кімнат двірця, художественні смаки власника та його родини.

Ключевые слова: *дворцовые интерьеры, усадьба Качановка, Харитоненко, К. Шольц.*

Tovstoliak N.M. Kachanivka Estate's interiors in the end of the 19th – the beginning of the 20th century

The article is about study of Kachanivka Estate's palace interiors in the end of the 19th – the beginning of the 20th century, that belong to well-known Ukrainian owner of business and charity P.I. Haritonenko. By means of the inventory books analyzed the decoration of the palace hall and dwelling rooms, owner's and his family artistic tastes.

Key words: *palace interiors, Kachanivka Estate, Haritonenko, K.Sholts.*

19.03.2015 р.